МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

ОДІНЦОВА МАЙЯ ІВАНІВНА

УДК 007 : [316.77 : 655.418.3](477)

РУКОПИСНІ КНИГИ І ЖУРНАЛИ БОРИСА ГРІНЧЕНКА: РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧИЙ АСПЕКТ

27.00.05 – теорія та історія видавничої справи
та редагування

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук із соціальних комунікацій

Київ–2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Київському національному університеті культури і мистецтв, Міністерство культури України, м. Київ.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор **Тимошик Микола Степанович**, Київський національний університет культури і мистецтв, завідувач кафедри видавничої справи та мережевих видань.

Офіційні опоненти:
доктор філологічних наук, професор **Михайлин Ігор Леонідович**, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, професор кафедри журналістики;

кандидат філологічних наук, доцент **Черниш Наталя Іванівна**, Українська академія друкарства, доцент кафедри видавничої справи і редагування.

Захист дисертації відбудеться «25» червня 2014 р. о 14[00] год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.807.04 у Київському національному університеті культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса, 36, ауд. 209).

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці Київського національного університету культури і мистецтв (01601, м. Київ, вул. Щорса, 36).

Автореферат розісланий «23» травня 2014 р.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сьогодні значною мірою відчувається потреба в поверненні українського народу до свого коріння, у вихованні та зміцненні національної самосвідомості, консолідації суспільства, а отже, украй важливою є орієнтація на вітчизняних мислителів, митців, громадських діячів, які в найскладніші для українців часи своїм діяльнісним патріотизмом обстоювали національну ідею та втілювали її в життя, попри всі труднощі. Одним із таких відданих своїй справі українців був Борис Дмитрович Грінченко (1863–1910). Письменник і літературознавець, лексикограф і етнограф, педагог і публіцист, історик і громадсько-культурний діяч, редактор і видавець, він заклав міцний підмурок для розвитку української культури та просвіти українського народу. Одним зі знарядь поширення національної ідеї Б. Грінченко обрав українськомовні періодичні та книжкові видання.

З огляду на брак якісної українськомовної продукції, складну ситуацію, яка спостерігається сьогодні на вітчизняному книговидавничому ринку, що потребує нагального реформування, доречним вважається не лише запозичення успішного досвіду видавництв і редакцій, а й спроба озирнутися назад, у минуле, у якому були багато в чому схожі на сьогодення умови існування українського слова. Ураховуючи потенціал багатогранного доробку Б. Грінченка для альтернативного погляду на перебіг сучасних видавничих процесів, вважаємо доцільним звернутися до його спадщини. Саме в суперечності між наявністю такої можливості та браком ґрунтовних наукових досліджень видавничої діяльності видатного українця полягає **актуальність** цієї наукової роботи.

Крім того, актуальність дослідження визначається потребою ввести до наукового обігу той масив рукописних книг і журналів, що зберігається в архівних фондах і є не лише не дослідженим пластом творчості Б. Грінченка зокрема, а й розвитку видавничого процесу в Україні в цілому.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до напряму наукових досліджень Київського національного університету культури і мистецтв «Інноваційні освітні технології в контексті „Болонського процесу"» (державний реєстраційний № 0107U009541), згідно з тематикою наукових досліджень кафедри видавничої справи і мережевих видань «Видавнича справа та редагування в Україні: вчора, сьогодні, завтра». Наукова проблематика дисертації пов'язана з програмою нормативної дисципліни «Історія української видавничої справи».

Мета дослідження – виявити та розкрити специфіку досі недоступних для дослідників рукописних книг і журналів Б. Грінченка через призму його видавничої концепції.

Мета роботи зумовила розв'язання таких **завдань**:

– узагальнити стан вивчення проблеми в українській історіографії та проаналізувати повноту й об'єктивність її наукового осмислення; увести до наукового обігу нову інформацію з досліджуваної теми;

– схарактеризувати сутнісні складові видавничої концепції Б. Грінченка;

– з'ясувати та розкрити специфіку створення рукописних книг, їхні типологічні особливості, змістову структуру, тематичне наповнення;

– з'ясувати та розкрити специфіку створення рукописних журналів, їхню структуру, функціональне призначення й контент;

– обґрунтувати вплив видавничо-просвітницької діяльності Б. Грінченка на національно-культурне життя українців.

Об'єкт дослідження – видавнича діяльність Б. Грінченка кінця XIX – початку XX ст., зокрема його рукописні книги й журнали, а також комплекс документів і матеріалів, що пов'язані з визначенням його особистого внеску в розвиток українського книговидання.

Предмет дослідження – процес розроблення та реалізації Б. Грінченком рукописних книг і журналів в організаційному, редакційно-видавничому й промоційному аспектах.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1883 р., початку вчителювання Б. Грінченка, коли, незважаючи на різні урядові заборони щодо українського слова, він активно створював рукописні українськомовні видання, і завершується 1910 р. – роком смерті видатного митця. Ретроспективно – попередні десятиліття, коли відбувався процес становлення Б. Грінченка як особистості й громадського діяча та почала формувалася його видавнича концепція.

Джерельну базу дослідження склали рукописи, створені Б. Грінченком у с. Олексіївці Катеринославської губернії (тепер Луганська обл.) – «Квітка» (1887), «Весна» (1888), «Настина читанка» (1888), «Українська граматка» (1888), «Думка» (1888–1889), «Граматка» (1889), «Квітка» (1889–1890), «Квітка. Настина читанка» (1890–1891), «Байки й прибаютки Левка Боровиковського» (1891), «Перша після „Граматки"» книга до читання, по якій училася Настя та інші» (б. р.), «„Кобзарь" Шевченків для дітей» (б. р.), «З Шевченкового „Кобзаря"» (б. р.), у Чернігові – «Проліски. Настин часопис» (1894), а також архівні справи з фонду Б. Грінченка та його дружини Марії Загірньої, що доповнюють і деталізують видавничу концепцію діяча. Усі ці матеріали зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського НАН України (далі – ІР НБУВ) (Ф. І. – Спр. №31196–34386; Ф. ІІІ. – Спр. №40667–41016).

Методи дослідження. Методологічну основу становлять принципи історизму, комплексності, достовірності та наукової об'єктивності, що базуються на пріоритеті документованих фактів. Для виявлення стану розробленості наукової проблеми, узагальнення результатів вивчення науковцями видавничої діяльності Б. Грінченка, характеристики основних положень його видавничої концепції, обґрунтування впливу його видавничо-просвітницької діяльності на національно-культурне життя українців у роботі послуговувалися загальнонауковими методами, такими, як спостереження, порівняння, узагальнення, аналіз, синтез, що також дали можливість виокремити найсуттєвіше в створених діячем рукописних книгах і журналах та дослідити тему цілісно. Під час аналізу епістолярної спадщини, вивчення біографічних аспектів діяльності Б. Грінченка застосовано біографічний метод. Це дозволило

проаналізувати видавничу діяльність митця у контексті історичних подій, які відбувалися в Україні наприкінці XIX – початку XX ст. Для розгляду об'єкта дослідження в конкретному історичному середовищі й взаємозв'язках було використано різні пізнавальні засоби. Для досягнення окреслених завдань під час роботи з архівними документами послуговувалися історичним та порівняльно-історичним методами, за допомогою яких було зібрано значну за обсягом інформацію з досліджуваної теми. Відповідно до проблематики розділів, використовувалися спеціальні методи. Шляхом застосування соціальнокомунікаційного методу, що передбачає класифікацію, типологічний аналіз, метод класифікації документів, контент-аналіз, розкрито специфіку створення українськомовних рукописних книг і журналів, їхні типологічні характеристики, видові ознаки, жанрові особливості, функціональне призначення, змістову та матеріальну структури, архітектонічні елементи, тематичне наповнення тощо. Структурно-текстологічний метод (когнітивний і дискурсивний підходи) став основою аналізу текстів, розгляду їхньої функціонально-жанрової класифікації, типологічного опису, структури, змісту, функціональної стилістики тощо. У сукупності зазначені методи стали важливим механізмом для розкриття поставлених завдань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в таких положеннях.

Уперше:

– виявлено й бібліографічно опрацьовано значний масив рукописних матеріалів Б. Грінченка, зокрема книг і журналів;

– уведено до наукового обігу неопубліковані архівні матеріали (понад 20), які розширюють уявлення про видавничо-просвітницьку діяльність Б. Грінченка;

– проведено комплексне дослідження рукописних книг і журналів Б. Грінченка з огляду на їхню роль у формуванні його авторської видавничої концепції;

– викладено сутнісні складові видавничої концепції Б. Грінченка, завдяки чому виявлено деякі маловивчені психолого-педагогічні аспекти його діяльності;

– багатоаспектно схарактеризовано рукописну видавничу продукцію Б. Грінченка: її видові ознаки, жанрові особливості, архітектонічні елементи, змістову та матеріальну структури;

– обґрунтовано вплив видавничо-просвітницької діяльності Б. Грінченка на національно-культурне життя українців;

– досліджено й висвітлено погляди Б. Грінченка на психологію читача як потенційного споживача книговидавничої продукції.

Набули подальшого розвитку:

– вивчення сформульованих Б. Грінченком фахових засад пресо- та книговидання й редакторських підходів до тексту;

– усебічний аналіз на основі широкого кола першоджерел суспільно-політичних умов, у яких функціонувало українське книговидання кінця XIX – початку XX ст. і які мали вплив на формування видавничої концепції Б. Грінченка;

– висвітлення тенденцій української видавничої справи означеного періоду;

– на основі архівних документів, нещодавно відкритих із колишніх спецфондів, розширено біографічні відомості про Б. Грінченка.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали й висновки дослідження можуть слугувати джерелом для наукових статей, доповідей, узагальнювальних наукових праць з історії української видавничої справи та журналістики; бути корисними у написанні текстів лекцій і розробленні спецкурсів із дисциплін: «Історія української видавничої справи», «Історія журналістики», «Методи й прийоми журналістської творчості», «Дитяча література», «Редагування окремих видів літератури» та ін.; у підготовці довідкової й навчальної літератури із названого комплексу дисциплін; у проведенні семінарських занять для студентів таких спеціальностей: «Видавнича справа та редагування», «Журналістика», «Українська мова та література», «Педагогіка», «Викладання в початкових класах». Окремі положення й висновки дисертації можуть бути використані для подальшого дослідження означеної теми, а також суміжної проблематики.

Особистий внесок здобувача полягає в уведенні до наукового обігу та опрацюванні неопублікованих матеріалів з архівних фондів ІР НБУВ. Дисертація є індивідуальною роботою, усі ідеї дослідження, висновки та сформульовані концепції належать автору. Будь-які форми використання наукових студій інших дослідників зумовлені відповідними посиланнями. Дисертацію, автореферат, публікації, у яких викладено основні положення роботи, виконано здобувачем самостійно.

Апробація результатів дисертації. Дисертація обговорена й схвалена на засіданні кафедри видавничої справи та мережевих видань Київського національного університету культури і мистецтв. Усі структурні частини роботи апробовані в публікаціях у виданнях, затверджених ДАК України, у низці інших видань. Теоретичні основи дисертації було оприлюднено в доповідях на міжнародних, всеукраїнських та інших конференціях, серед яких: Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми регіональної журналістики в Україні» в Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка (Кам'янець-Подільський, 2008); Всеукраїнська наукова конференція до 145-ої річниці з дня народження Бориса Грінченка «Творча спадщина Бориса Грінченка і українська національна ідея» в Луганському національному університеті ім. Тараса Шевченка (Луганськ, 2008); Міжнародна наукова конференція «Бібліотечно-інформаційний комплекс у контексті розвитку суспільства знань» у Національній бібліотеці України ім. В.І. Вернадського (Київ, 2009); Міжнародна науково-практична конференція «Реклама та PR у сучасному світі» в Одеському національному університеті ім. І. І. Мечникова (Одеса, 2011); ІІІ Міжнародна науково-практична конференція «Соціальні комунікації сучасного світу» в Класичному приватному університеті (Запоріжжя, 2012); Міжнародна науково-практична конференція «Українська журналістика у двохсотлітній ретроспективі» (з нагоди 200-річчя першої в Східній Україні газети «Харьковский еженедельник») у Харківському національному університеті

ім. В.Н. Каразіна (Харків, 2012); Всеукраїнська науково-практична конференція «Український інформаційний простір у світовому контексті: набутки, проблеми, перспективи» (Київ, 2013), Miedzynarodowej naukowi-praktycznej konferencj «Wpływ badań naukowych», Bydgoszcz, 28.04.2013–30.04.2013; Applied Sciences in Europe: tendencies of contemporary development, proceedings of the 1st International scientific conference, Stuttgart, Germany, April 22–23, 2013.

Публікації. Основні результати дослідження викладено в чотирнадцяти одноосібних публікаціях автора, із яких шість – у наукових фахових виданнях, три – у закордонних.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (405 найменувань, із яких 99 – архівні справи) та шести додатків. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок, із яких 176 – основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обгрунтовано актуальність теми, описано зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами, визначено мету й завдання, об'єкт, предмет, джерельну базу, схарактеризовано методи дослідження, сформульовано наукову новизну роботи й практичне значення отриманих результатів, висвітлено їх апробацію.

У **першому розділі «Історіографія та джерельна база»** подано результати аналізу ступеня наукової розробки теми та джерельної бази дослідження.

У **підрозділі 1.1. «Історіографія проблеми»** здійснено огляд наукових праць. Аналіз досліджуваної тематики засвідчив, що матеріали за змістовим наповненням поділяються на дві групи: роботи відомих українських книгознавців та фахівців у галузі підручникотворення, серед яких С. Антонова, Я. Кодлюк, Е. Огар, І. Огієнко, В. Оліфіренко, М. Тимошик, Н. Черниш та ін., і публікації, де розглядалися багатоаспектні питання творчої спадщини Б. Грінченка: життєвий шлях та бібліографічні нариси (Ю. Єненко, С. Єфремов, Н. Зубкова, М. Плевако й ін.); суспільно-політичне життя (Н. Родінова, Б. Пастух, А. Погрібний, А. Хомутенко, В. Чорновол, В. Шаян та ін.); психолого-педагогічні ідеї (М. Веркалець, В. Дурдуківський, А. Животенко-Піанків, О. Клімашевська, О. Неживий, Д. Пісочинець, К. Тимошенко, Г. Шерстюк та ін.); культурологічні аспекти (Б. Бойко, Н. Кобижча й ін.); літературна спадщина (О. Вовк, С. Євтушенко, Л. Козар, Н. Коломієць, В. Погребенник, І. Погребняк, С. Процюк, В. Яременко й ін.); лінгвістичні засади опрацювання текстів (М. Кравченко, М. Пилипинський, О. Пономарів, О. Тараненко й ін.); видавнича спадщина (І. Квітко, М. Малиш, І. Матяш, Е. Огар, Л. Танюк й ін.).

У філологічних, історичних, педагогічних науках виявлено чотири дисертації (Н. Богданець-Білоскаленко, А. Погрібний, Н. Зубкова, О. Неживий), де принагідно згадуються рукописні книги й журнали Б. Грінченка. Зі спеціальності «Журналістика» захищена одна робота – М. Малиш «Книговидавнича діяльність Бориса Грінченка» (1994). Поза увагою дослідниці залишилися рукописні

книги й журнали видавця, його розуміння дитячої літератури, вивчення психології малоосвіченого читача, вплив його видавничо-просвітницької діяльності на національно-культурне життя українців.

У **підрозділі 1.2. «Джерельна база дослідження»** проведено характеристику документів за такими видами джерел: рукописні книги і журнали Б. Грінченка; матеріали з архіву подружжя Грінченків (документи, авторські оригінали статей і художніх творів, програми, каталоги, щоденники, епістолярій та інші документи, що стосуються видавничої діяльності митця); опубліковані документи (окремі публікації в засобах масової інформації, видані за участю діяча книжки, мемуаристика, періодичні й книжкові видання, листи).

Схарактеризована джерельна база представлена значною кількістю різнорідних документів, оскільки вдалося віднайти й опрацювати всі види писемних джерел: документальні, оповідні, періодичну пресу, джерела особового походження. Виявлені матеріали є достатньо інформативними й мають високий рівень достовірності, але варто зазначити, що інформація розпорошена в численних фондах і мало опрацьована в наукових дослідженнях.

У висновках до першого розділу зазначено, що дослідниками проведена значна робота з вивчення різнопланової діяльності Б. Грінченка, проте ніхто з них спеціально не вивчав його рукописні книги й журнали. Проведена пошуково-дослідна робота в ІР НБУВ дозволила виявити значний масив джерел щодо різних аспектів створення Б. Грінченком книг і журналів. Кількість справ, що стали об'єктом детального вивчення, – 13, обсяг яких 851 аркуш. Зроблено загальний висновок, що комплексне дослідження рукописних книг і журналів Б. Грінченка виконано вперше.

Другий розділ «Сутність видавничої концепції Б. Грінченка» присвячено розумінню діяча змістових пріоритетів видавничого процесу.

У **підрозділі 2.1. «Розробка видавничої програми»** розглянуто її складові. Такими були: аналіз книговидавничого ринку, вивчення контексту, у якому знаходився так званий «народний читач» – споживач книговидавничої продукції, розробка плану видань, вивчення читацьких запитів і смаків, формування мережі розповсюдження. Зокрема, зазначено, що Б. Грінченко чимало уваги приділяв маркетинговим дослідженням книговидавничого ринку. Ним були окреслені особливості його функціонування тих часів. З основних: заборона українськомовних видань, засилля лубочних видань, зростання попиту на просвітницькі книги. Ґрунтовно досліджував Б. Грінченко наклади різних дозволених українськомовних видань і перевидань, відстежуючи, як швидко ті розкуповувалися. Виходячи з цього, він розробляв видавничі плани, в основі яких – просвітительська мета, укладав каталоги українських книг, вартих широкого розповсюдження, паралельно програмував шкільний курс вивчення української й світової літератури.

Зосереджено увагу на проведеному Б. Грінченком дослідженні, присвяченому читачу. Задля розуміння психофізіологічних факторів, які діяч вважав суттєвими для книговидання, він проводив соціологічні дослідження серед читачів – вивчав їхні естетичні вподобання; звертав увагу на соціальні умови, у яких формувався їхній смак; розглядав комунікативну поведінку

читачів з невербального боку; багато уваги приділяв гендерному чиннику. Наголошено, що ці емпіричні дослідження, безперечно, і сьогодні мають неабияку теоретичну та історіографічну цінність.

Викладено погляди Б. Грінченка на дистрибуцію видань – одну з головних організаційних складових редакційної політики. Продуктивність роботи видавництва могла оцінюватися лише за умови отримання книгою свого читача, тому одним із вагомих питань, яким першочергово приділяв увагу Б. Грінченко, була система розповсюдження видавничої продукції. У формуванні мережі розповсюдження українськомовних видань діяч бачив вирішення проблеми доступності книги для простого читача та її здешевлення. Працюючи над реформуванням системи дистрибуції, він пропонував ґрунтовні зміни, пов'язані зі створенням книжкових складів та інакшої моделі співпраці книжкових складів, приватних видавців і торгових посередників. Важливими є його пропозиції з цього питання. Деякі з них актуальні дотепер. Маючи детальне уявлення про читацькі інтереси та поточну ринкову кон'юнктуру, діяч вдало формував тиражну політику та здійснював тематичне планування.

У **підрозділі 2.2. «Погляди Б. Грінченка на буття книги в умовах заборон українського друку»** висвітлено розуміння Б. Грінченком дитячої літератури й літератури для дорослого малоосвіченого читача, бачення бібліотеки як чинника збереження й побутування книги. Б. Грінченко ніколи не змішував дорослу й дитячу аудиторії, вивчав їх окремо й наголошував на правильному ставленні до формування читацької особистості. Розглянуто сформульовані ним обов'язкові складові літератури для дітей, специфічні особливості дитячої періодики: моральний ідеал, правдиве зображення життєвих реалій, логічні засади викладення змісту, зрозуміла мова, а також естетичний вигляд видання. Відзначено, що положення, висловлені Б. Грінченком, були реалізовані ним у рукописних книгах і журналах.

Видавець не виокремлював літературу для народу й літературу для інтелігенції. Вважав популярний стиль викладу, попередню підготовку реципієнта потрібною для дорослої малоосвіченої аудиторії, чому мали сприяти передмови та коментарі до творів, складних для сприймання й розуміння. Важливими були також зміст, наявність позитивних типів, висока художність творів, зрозуміла мова. Для художньої літератури, за винятком творів давньої літератури й книг на історичну тематику, популяризація здебільшого не потрібна.

Доступності книг для народу, на думку Б. Грінченка, повинна сприяти налагоджена бібліотечна система. Бібліотечні фонди мали відповідати народному запитові, але бракувало як матеріальних, так й інтелектуальних ресурсів, які видавець бачив у закладах освіти: для розміщення та збереження книг могли використовуватися шкільні приміщення, функції бібліотекарів виконувати вчителі. Задля розв'язання цих проблем Б. Грінченко створив українськомовну бібліотеку при Олексіївській школі, у якій працював, а потребу в подібному закладі обґрунтовував у численних публікаціях. Одним із чільних джерел її поповнення були книги й журнали подружжя Грінченків, серед яких і ті, що виготовлялися ними власноруч.

У висновках до другого розділу наголошено, що для Б. Грінченка першочерговим завданням було створення нового образу української книги, яка сприяла б вихованню національної самосвідомості українського народу та поваги до рідної мови й рідної культури, а також систематизоване вивчення економічних, соціальних, духовних, етнічних особливостей регіону задля успішного розповсюдження українських видань.

У **третьому розділі «Редакторські та видавничі аспекти творення Б. Грінченком рукописних книг»** досліджено історію створення, типологічні особливості, змістову структуру, тематичне наповнення рукописних книг Б. Грінченка.

У **підрозділі 3.1. «Буквар „Настина читанка" як зразок укладання україномовних підручників»** зокрема зазначено, що задля часткової компенсації браку україномовних видань Б. Грінченко займався створенням книг власноруч. Перші спроби – 1883 р., коли у сл. Єфремовка була написана читанка, у с. Хорошеві – азбука. Зі складених ним в с. Олексіївці підручників збереглося чотири: «Настина читанка» (1888), «Українська граматка» (1888), «Граматка» (1889), «Перша після „Граматки" книга до читання, по якій училася Настя та інші» (б. р.). Створені Б. Грінченком підручники стають основою навчання в початковій школі. У них простежується відповідність прагматичній установці та комунікативному завданню, а також поліфункціональність.

Сконцентровано увагу на «Настиній читанці», що так і не була надрукована, однак містить чимало важливих напрацювань. Наголошено на завданнях і принципах, яких дотримувався Б. Грінченко, працюючи над підручником. Ідеться також про матеріальну конструкцію, формат, шрифтове оформлення, структуру книги.

Укладено буквар за звуковим аналітико-семантичним методом, що сприяло швидкому виробленню техніки читання. Завданнями підручника було оволодіння технікою читання; опановування навичками усного й писемного мовлення; підвищення мовного рівня дитини: збагачення словникового запасу та корекція грамотності; формування мовної, мовленнєвої, комунікативної, етнокультурологічної, соціокультурної компетенцій дитини та вмінь самостійно отримувати знання; стимулювання інтересу до слова, а отже, підвищення мотивації вивчення української мови; виховання почуття національної свідомості. Відзначається відповідність цільовому призначенню й типу видання.

Матеріалами підручника Б. Грінченко розвивав асоціативне мислення, спрямоване на зв'язок між мовою та географічними, історичними, біологічними знаннями, завдяки чому забезпечувалося формування в дитини україномовної картини світу й культурологічної компетенції. Зокрема, продуктивним було використання в картках абетки народних мотивів переважно анімалістичної тематики. Багато зусиль докладалося задля того, щоб сформувати в читача молодшого віку емоційно-ціннісне ставлення до прочитаного.

Внутрішня будова текстів (доцільний зміст, логічність і послідовність викладу, а також вдале мовленнєве оформлення) забезпечила реалізацію основних функцій, що виконує рукописний підручник Б. Грінченка. Виокремлюємо такі:

інформаційна; розвивальна; навчальна; когнітивна, або пізнавальна; інструментальна; ціннісно-орієнтувальна, або виховна; мотиваційна; функція індивідуалізації навчання; систематизувальна; трансформувальна; управлінська; культурологічна; етнопсихологічна; комунікативна; естетична; гедоністична; риторична; емоційно-ціннісна. Зрозуміла, образна, точна лексика книг відповідає мовній компетентності читача, що свідчить також про високу мовну культуру тексту. Б. Грінченко зробив вагомий внесок у розвиток методики навчання грамоті українською мовою, і лінгводидактичні переваги його рукописних книг неможливо переоцінити.

У підрозділі 3.2. «Робота над упорядкуванням збірок творів Тараса Шевченка» проаналізовано дві рукописних книги Б. Грінченка – «З Шевченкового „Кобзаря"» (б. р.) та «„Кобзар" Шевченків для дітей» (б. р.). Встановлено, що збірки є чорновими варіантами у зв'язку з відсутністю в них основних елементів матеріальної структури й концепції оформлення книги та несформованістю її змістової структури. Серед підстав: відсутність обкладинки; уживання аркушів різного призначення й формату; використання різних за кольором і якістю чорнил; виконання в різному авторському шрифті; відсутність ілюстрацій; недотримання єдиної композиційної побудови; неоднаковість подачі текстів; наявність численних правок; відсутність відомостей про автора, зміст, дати створення.

Змістове наповнення збірок відповідає віковим особливостям адресату. Кращі зразки лірики Кобзаря ілюстрували дві найважливіші складові його морально-етичних переконань та ідеалів – любов до Батьківщини й милосердя до людини. У збірці «З Шевченкового „Кобзаря"» вміщено 26 великих за розміром творів: «І виріс я на чужині», «Кавказ», «Сон», «Великий льох», «Я не нездужаю, нівроку…», «Марія», «Не гріє сонце на чужині», «Полуботко», «Якби то ти, Богдане…», «Чернець», «Неофіти», «Москалева криниця» тощо. У «„Кобзарі" Шевченковому для дітей» – 41 вірш меншого обсягу: «Мені тринадцятий минало», «На Великдень на соломі…», «Перебендя», «Тополя», «Думка», «Садок вишневий коло хати», «Зацвіла в долині червона калина…», «Тяжко-важко в світі жити сироті без роду», «Гори мої високії», «І досі сниться під горою», уривки з творів («Катерина», «До Основ'яненка», «Гамалія», «Причинна», «Сон») тощо. Наповненість збірок актуальна і сьогодні, адже близько 85 відсотків віршів, відібраних Б. Грінченком, вивчаються в сучасній початковій та середній школі, а також на уроках позакласного читання.

Звернено увагу на наявність у вірші «Послання» (збірка «„Кобзар" Шевченків для дітей») візуалізованого тексту – підкреслення тут виконують роль перцептивних гачків для читачів, що дозволило укладачу зробити акцент на вагомих думках, а отже, посилити виховний ефект.

У підрозділі 3.3. «Принципи укладання інших рукописних збірників» визначено особливості створення чотирьох рукописних книг Б. Грінченка: «Байки й прибаютки Левка Боровиковського» (1891), «Квітка» (1887), «Весна» (1888), «Квітка» (1889–1890). Три перших є змістовно і зовнішньо викінченими рукописними книгами, остання – чорновим варіантом.

Обгрунтовується теза про те, що рукописна книга Б. Грінченка «Байки й прибаютки Левка Боровиковського» – єдине видання з цільною внутрішньою структурою, позаяк має всі складові змістової структури книги: службову (вихідні відомості, зміст, колонцифри), вступну (передмова), основну, заключну (додатки). В її основу покладено книгу «Байки й прибаютки Левка Боровиковського», видану А. Метлинським у 1852 р., та альманах «Ластівка», виданий Є. Гребінкою у 1841 р. Книга містить 184 твори. Це оригінальні байки й літературні переробки на актуальні теми. Серед них: крутійство; вади побутового й соціального життя; загальнолюдська мораль, проблеми родинного життя; літературна праця, українське дворянство тощо. Розглянуто причини звернення укладача до жанру байки.

Описано матеріальну конструкцію, формат, службову частину, шрифтове й графічне оформлення, тематичне наповнення, композицію збірників «Квітка» (1887), «Весна» (1888). Установлено схожість структури й наповнення обох книг. Підставами є подібність матеріальної конструкції (зшитки з твердою обкладинкою), однаковість змістової структури (службова й основна частини), однаковість структурних елементів (титул, зміст, основна частина), схожість змістового наповнення (13 віршів різних авторів – Т. Шевченка, Б. Грінченка, Я. Щоголева й ін.), подібність стилів оздоблення (використання однакових елементів, графічних форм, кольорів, чорнил), недостатня продуманість композиції.

Збірник «Квітка» (1889–1890) – найбільший з рукописних книг Б. Грінченка. Він налічує 123 аркуші і складається з двох зшитків. До першого з них входить 32 вірші, зокрема Т. Шевченка, П. Куліша, С. Руданського, Я. Щоголева й ін. До другого – 82, зокрема Т. Шевченка, Б. Грінченка-автора, Є. Гребінки, Л. Глібова, П. Гулака-Артемовського й ін. Зшитки збірника – самостійні книжки, бо є окремими зошитами з власною пагінацією, у кожного зшитку власна нумерація віршів, 21 вірш з першого зшитку міститься в другому, в основі їхньої побудови лежать різні принципи, при написанні другого зшитку брало участь кілька людей.

Свідченням фахового підходу Б. Грінченка до створення поетичних збірників є ретельність і відповідальність, із якими відбиралися та редагувалися твори. Серед критеріїв відбору є такі: цільове призначення, гуманістичний зміст, виховний ефект, цінність і краса художньої форми; легкість авторського стилю, психологізм образів, відповідність художніх текстів віковим особливостям читачів та їх мистецькому досвіду, наявність концептів патріотизму та етнопсихологічних образів, яскрава образність і виразність інтонацій (словесних, образотворчих), можливість візуалізації художнього тексту, максимально сучасне звучання творів.

У висновках до третього розділу зазначено, що Б. Грінченком була проведена ґрунтовна редакційно-видавнича підготовка видань. У рукописних книгах він дотримався усіх показників, якими визначається рівень дитячого видання – культури його графічної форми та культури тексту. Проведений редакторський аналіз збірників дав змогу засвідчити певні вади в

композиційній побудові та системі оздоблення, які, попри те, не заперечують значущості Грінченкової праці.

Четвертий розділ «Змістові та структурні аспекти творення Б. Грінченком рукописних журналів» присвячено характеристиці періодичних видань, створених Б. Грінченком у с. Олексіївка – «Думка» (1888–1889), «Квітка. Настина читанка» (1890–1891), у м. Чернігові – «Проліски. Настин часопис» (1894).

У підрозділі 4.1. «Журнал „Думка": історія видання та концептуальні ідеї» з'ясовано типологічні ознаки журнального видання: цільове призначення, авторський склад, внутрішню структуру, жанри, оформлення. Журнал (збереглося три номери) створювався разом з учнями Олексіївської школи. Постійними авторами стали: Є. Позняков, Я. Ємченко, С. Харченко, С. Бруско, П. Книшенко, Ж. Висоцький, М. Позняков, К. Григорьєв, М. Висоцький, В. Бутенко, У. Проведенко, П. Коновалов, А. Величко, І. Вировський.

Відзначено, що кожен номер побудований за однаковим принципом: літературні твори, загадки, відгадки, шаради й ломиголівки. Незважаючи на те, що журнал має дві рубрики «Мудре слово» (шаради), «Прочитай!» або «Хто вміє прочитать» (ломиголівки), виважений підхід до структурування номерів дає можливість говорити про наявність умовних рубрик: «Літературні твори», «Загадки», «Відгадки» «Шаради», «Ломиголівки». Це робить внутрішню структуру журналу впорядкованою.

Вивчено матеріали номерів. Художня література представлена казками, піснями, віршами. Серед учнівської творчості – вірші, байки, казки, оповідання. Останнє було найпоширенішим жанром. Присутні в журналі розвивальні завдання, як-от: загадки, шаради, ломиголівки, ігри. Націлені вони на розвиток розумової діяльності дітей, водночас є засобом зацікавлення.

Разом із розвитком мислення Б. Грінченко формує в читачів почуття патріотизму, національної свідомості, уважно ставиться до кожного учня як до окремої особистості та вважає за потрібне сприяти розвитку творчих здібностей кожного школяра за його нахилами. Разом з індивідуальними видавець враховує й вікові особливості дітей. Отже, видання журналу сприяє розвитку таких здібностей у школярів, як-от: комунікативних, соціальних, інформаційних, освітніх, полікультурних, самоорганізаційних, мовних, мовленнєвих.

Проаналізовано роботу Б. Грінченка над художнім оформленням журналу, що додає йому індивідуальності, зокрема використання ілюстративного матеріалу, текстових шрифтів, художніх прикрас.

Авторський колектив журналу, його змістовні випуски, тематика творів, різноманітність жанрів, доступна форма викладу, манера звертання, тональність спілкування, естетичне оформлення журналу зробили його популярним серед читачів й ілюструють фахові підходи Б. Грінченка до творення засобу масової комунікації.

У підрозділі 4.2. «„Квітка. Настина читанка": специфіка створення журналу для наймолодших» ідеться про редакційно-видавничу підготовку видання. Журнал адресовано дитині дошкільного віку, тому інформування, навчання, розвиток і виховання були його чільними завданнями. Має яскраво

виражений поліфункціональний і політематичний характер. Визначено складові індивідуальності видання, які ілюструють професіоналізм Грінченка-редактора: відбір художніх і пізнавальних творів, застосування прийомів популяризації викладу наукового матеріалу, дизайн, внутрішнє художньо-технічне оформлення, наявність розважально-ігрового компоненту.

Виявлено, що з огляду на вікові особливості читацької аудиторії, Б. Грінченко вміщував у журналі матеріали інформаційно-пізнавального характеру, що представлені науково-художніми та науково-популярними творами народознавчої й природознавчої тематики. Схарактеризовано дидактичні принципи введення нової інформації: доступність, наступність, послідовність, поступова складність. Із кожним випуском зміст творів усе більше ускладнювався і вимагав від читача більшої самостійної роботи. Цікавість і змістовність, але водночас простота, ясність, прозорість логіки викладу, зрозуміла для дітей образна мова та різноманітні прийоми послідовності, доступності й пожвавлення викладу – такі прийоми подачі нової інформації використано в журналі.

Твори художньої літератури (вірші Т. Шевченка, М. Коцюбинського, Є. Гребінки, Л. Глібова, М. Шашкевича, В. Александрова) відзначаються виховним, дидактичним, розважально-пізнавальним змістом.

Зауважено, що Б. Грінченко багато уваги приділяв художньо-технічному оформленню видання, дбав про комфорт опрацювання матеріалів, задля цього використовував зорову наочність: для науково-популярних творів – описові реально-предметні кольорові зображення; для науково-художніх, літературних – багатодетальні художньо-образні кольорові ілюстрації, виконані в реалістичній манері. Він увів систему шрифтового оформлення. Текст і заголовки написані рубленим шрифтом широкого прямого напівжирного накреслення, нові поняття вводяться за допомогою підкреслення, збільшення кеглю, підкреслення із збільшенням кеглю, збільшення кеглю й насиченості шрифту.

У **підрозділі 4.3. «„Проліски. Настин часопис": редакторські особливості видання»** розглянуто підходи Б. Грінченка до укладання рукописного журналу. Зокрема зазначено, що часопис розрахований на дітей молодшого шкільного віку, тому багато уваги приділялося етичному вихованню й розвитку критичного мислення. Б. Грінченко звертається до читача як до рівного собі, вдало запроваджує діалогову форму, що сприяє кращому засвоєнню ідейного змісту художніх творів та матеріалів природознавчого й історичного характеру. За допомогою етнопсихологічних образів і понять цілеспрямовано виховувалась національна свідомість і формувалась українськомовна картина світу, що сприяло розвитку культурологічної компетенції.

Для зацікавлення читача предметом розмови Б. Грінченко вдавався до низки прийомів, фактологічного, логіко-композиційного, мовностилістичного характеру: уведення цікавих рубрик («Про „Зірку"», «Зірка», «Від редакції»); використання оригінальних заголовків («Турбата»); створення дружньої тональності спілкування (діалогова форма, листування, манера викладу); звернення до засобів слухової (словесні, образотворчі інтонації) та зорової (ілюстрації) наочності.

Описані особливості формальних ознак журналу: матеріальна структура, обсяг, періодичність, логічна структура матеріалів, географія видання; складові художньо-технічного оформлення: обкладинка, ілюстративний матеріал, шрифти. На основі віднайденого в архіві листа Б. Грінченка й матеріалів рубрик «Від редакції», «Про „Зірку"» розкрито сутність організаційної складової редакційної політики журналу, зокрема робота з читачами.

Відзначено сюжетність, цікавість і значущість тем, комунікативний потенціал, стрункість і логічність композиції, використання образів, простоту й водночас естетичність мови, ігровий компонент як специфічні риси організації текстового матеріалу, що свідчать про високу культуру тексту. Багато уваги Б. Грінченко приділяв також службовому апарату видання. Редакційні колективи продумували всі ознаки журналів, що сприяло становленню неповторності їхнього вигляду.

У висновках до четвертого розділу зазначено, що всі рукописні журнали формальними ознаками, структурною організацією та основними елементами оформлення службової частини видання й окремих публікацій наслідують справжні часописи. Композиційні й архітектонічні особливості журналів, логічність і послідовність розміщення матеріалів, природовідповідність, достовірність і змістовність їхнього змісту, потужний комунікативно-регулятивний потенціал, закладений у ньому, бездоганність та естетичність мови викладу, функціональність і естетичність ілюстративного ряду, увага до службового апарату видання, ретельно продуманий вибір таких параметрів, як кегль, гарнітура, насиченість шрифтів, їхня місткість, інтерліньяж свідчать про грунтовні знання, фаховий підхід і талант Грінченка-редактора.

ВИСНОВКИ

1. У результаті аналізу історіографії за темою дисертації встановлено, що різні аспекти видавничої діяльності Б. Грінченка вивчали Л. Граховецький, І. Квітко, М. Малиш, І. Матяш, Е. Огар, Л. Танюк та ін. До сфери їхніх інтересів рукописні книги й журнали митця не потрапили. Питання їхнього створення у працях науковців різних часів висвітлювалося фрагментарно й поверхово. Переважно, це лише принагідні й стислі згадки (С. Єфремов, Д. Пісочинець, І. Спілка, Г. Шерстюк, пізніше – Н. Богданець-Білоскаленко, А. Животенко-Піанків, О. Неживий, А. Погрібний).

З'ясовано, що особливу групу становлять дисертаційні дослідження творчого доробку Б. Грінченка. Це роботи в галузі філологічних, історичних, педагогічних, культурологічних наук. Зі спеціальності «Журналістика» захищена лише одна – робота М. Малиш «Книговидавнича діяльність Бориса Грінченка». Тут розглядаються особливості роботи діяча в галузі книговидання для народу в теоретичному й практичному аспектах. Однак у дослідженні залишено поза увагою олексіївський період діяльності митця – період формування його як видавця та редактора: не було виявлено й досліджено рукописні книги й журнали діяча, не проаналізовано його розуміння дитячої літератури, не висвітлено погляди видавця на психологію читача як потенційного

споживача книговидавничої продукції, не розглянуто вплив його видавничо-просвітницької діяльності на національно-культурне життя українців, не потрапив до огляду значний масив архівних документів. Без зазначених аспектів розуміння видавничої концепції Б. Грінченка, вважаємо, є неповним.

Виявлено в ІР НБУВ і опрацьовано значний масив архівних джерел, що стосуються видавничої діяльності Б. Грінченка. Підраховано загальний обсяг документів: рукописні книги та журнали митця – близько 850 аркушів, що зберігаються в одному фонді і 13-ти справах; документи з архіву видавця – близько двох тисяч, що зберігаються в двох фондах і 77-ми справах; документи М. Грінченко – близько 930 аркушів, що зберігаються в одному фонді і 9-ти справах. Загальна кількість опрацьованих документів, зміст яких охоплює різні аспекти створення Б. Грінченком рукописних книг і журналів, складає понад 3900 аркушів.

2. Схарактеризовано сутнісні складові видавничої концепції Б. Грінченка, яка охоплювала весь шлях книги від задуму автора до читача. Детальне уявлення про читацькі інтереси та знання наявної ринкової кон'юнктури стали для видавця підгрунтям для формування ефективної тиражної політики, в основі якої було тематичне планування. Узагальнено пропозиції видавця щодо формування мережі розповсюдження української книги, як-от: дистрибуція видань земськими управами; створення земських книжкових складів; відкриття центрального складу в Києві; організовування яток для продажу на ярмарках; співпраця книжкових складів, приватних видавців і торгових посередників на договірній основі; продаж книг без посередників; агенти з продажу – представники сільської інтелігенції; виплачування збутовим агентам щомісячної платні й відсотків з продажу.

Висвітлено погляди видавця на книгу як дієвий засіб просвіти в умовах заборон українського друку. Відповідно до розуміння вікових особливостей і практичного досвіду читацької аудиторії, видавець акцентував увагу на диференціації літератури. Виділяв літературу тільки для дорослих і літературу для дітей і дорослих. Остання розглядалася як окремий вид видань, до якого висувалися специфічні вимоги: ствердження морального ідеалу та правдиве зображення життєвих реалій; логічний виклад змісту та доступність мови твору; естетичний вигляд видання та надійність матеріальної конструкції книги.

З'ясовано, що Б. Грінченко дбав про безкоштовний для читача доступ до знань, у зв'язку з чим працював над розробленням системи народних бібліотек. В Олексіївській школі заходами діяча було створено україномовну бібліотеку. Первісним джерелом її поповнення були власні фонди родини Грінченків, зокрема рукописні книги й журнали, після смерті діяча цей процес продовжили його дружина та Х. Алчевська.

3. Розкрито специфіку створення Б. Грінченком рукописних книг. Установлено, що для доньки та учнів (дітей і дорослих) в с. Олексіївці ним були створені україномовні книги, точну кількість яких з різних причин назвати сьогодні не можливо. В ІР НБУВ виявлено десять, сім із них не були видані. Під час роботи над книгами Б. Грінченко виступив як автор, редактор, упорядник, видавець. Проведений тематико-типологічний аналіз виявив чотири

навчальних видання, шість літературно-художніх. З-поміж них: навчальні видання: азбуки («Українська граматка», «Настина читанка», «Граматка»), читанки («Перша після „Граматки"» книга до читання, по якій училася Настя та інші»); літературно-художні видання: збірки («Байки й прибаютки Левка Боровиковського», «„Кобзарь" Шевченків для дітей», «З Шевченкового „Кобзаря"»), збірники («Квітка» (1887), «Квітка» (1889–1890), «Весна»).

Розглянуто змістову структуру книг. Відзначено, що всі мають службову частину (титул з вихідними відомостями, зміст (крім підручників), колонцифри), основну частину. Збереглися виготовлені книги («Квітка» (1887), «Граматка», «Весна», «Настина читанка», «Перша після „Граматки"» книга до читання, по якій училася Настя та інші», «Байки й прибаютки Левка Боровиковського») і чорнові варіанти («Українська граматка», «Квітка» (1889–1890), «„Кобзарь" Шевченків для дітей», «З Шевченкового „Кобзаря"»).

Проаналізовано змістове наповнення літературно-художніх видань. Підраховано, що до збірника «Квітка» (1887) входить 13 віршів трьох авторів, до збірника «Весна» – 13 віршів шести авторів, до збірника «Квітка» (1889–1890) – 32 (перший зшиток), 82 (другий зшиток) вісімнадцяти авторів. Збірка «Байки й прибаютки Левка Боровиковського» містить 184 твори, «З Шевченкового „Кобзаря"» – 26, «„Кобзар" Шевченків для дітей» – 41. Основний масив художніх творів представлено такими темами: краса рідного краю; героїчне минуле України; козацька слава; життя кріпацького села; страдницьке життя знедолених, у тому числі трагічна доля жінки-матері; мрії про світле майбутнє й долю народу; життєве призначення людини; мирна праця; душевна краса простих людей тощо.

Вивчено особливості роботи Б. Грінченка над формою та культурою висловленого. Виявлено 11 видів редакторських правок авторських варіантів: створення заголовків у віршах, які в авторському варіанті їх не мали; заміна авторських заголовків при скороченні твору; заміна авторських заголовків у віршах, заборонених цензурою; скорочення віршів за рахунок пропущення рядків і строф, непотрібних через скорочення віршу; пропущення рядків, які моделюють песимістичну картину світу й негативний образ Батьківщини; пропущення рядків, які через скорочення вірша розходяться з новою ідеєю чи призводять до її викривлення; заміна рядків через обрання лише одного аспекту з кількох у вірші; заміна рядків на більш ритмічні й милозвучні; заміна слів, які не відповідають літературній нормі; заміна слів із ідеологічних причин; заміна слів через наявність «логічних хвостів», спричинених скороченням.

Доведено, що для рукописних книг Б. Грінченка характерна висока культура графічної форми видання: особлива шрифтова «режисура» тексту, функціональність і естетичність ілюстрацій, оригінальність архітектоніки.

4. Розкрито специфіку створення Б. Грінченком рукописних журналів. Установлено, що через брак українськомовних дитячих часописів і відсутність журналу для дошкільнят діяч для учнів і доньки створював власні. У с. Олексіївці ним було видано українськомовні журнали «Думка» (1888–1889), «Квітка. Настина читанка» (1890–1891), у Чернігові – «Проліски. Настин часопис» (1894). Журнали мають поліфункціональний характер: інформують, навчають,

розвивають, виховують, розважають. За видо-типологічними особливостями поділяються на пізнавально-художні («Квітка»), ужитково-розвивальні («Проліски»), пізнавально-навчальні («Думка»). За адресатом: для дошкільнят («Квітка»), для молодшого шкільного віку («Думка», «Проліски»). Максимально орієнтовані на читача.

Висвітлено шляхи співпраці часописів зі своєю читацькою аудиторією, головними з яких стали: спільна творчість («Думка»), листування («Проліски»), обговорення окремих проблем у межах рубрик «Від редакції», «Про „Зірку"» («Проліски»), «Новини», «Про Настю» («Квітка»).

Доведено, що внутрішня організація рукописних журналів повністю відповідає поставленим завданням, враховує особливості сприймання читацької аудиторії, реалізує цільове призначення, умовами реалізації останнього є розмаїтість жанрової системи матеріалів і доступність їх змістового наповнення. Обґрунтовано реальність читацького призначення, яку засвідчують основні тематичні напрямки різножанрових журнальних матеріалів: знання про живу і неживу природу, навколишній світ, людину; любов до Батьківщини; краса рідної природи; шанобливе ставлення до трударів; повага до людини тощо.

Виявлено низку видавничих і редакторських знахідок. Зокрема укладачем використовується коректне застосування прийомів зацікавлення й пожвавлення викладу, серед яких: шрифтова «режисура», діалоговість, цікаві рубрики, оригінальні заголовки, привабливі жанри публікацій, продовжувані публікації, дружня тональність спілкування, твори з особистою значущістю, уведення постійних героїв, яскрава образність, емоційна стилістика, ілюстративність, розважально-ігрові засоби. Для популяризації викладу наукового матеріалу видавцем застосовано найефективніші форми подання й адаптації інформації: сюжетний розвиток подій, відступи від авторської розповіді, доведення думки шляхом поступового міркування над поняттям, підведення підсумків наприкінці замітки, нестандартне введення нових понять (апеляція до життєвого досвіду дитини; апеляція до вже відомого; пояснення через протиставлення; пояснення через аналогію; пояснення через асоціативний ряд; принагідне пояснення «своїми словами»; етимологія слова; зноска-довідка; наочне пояснення за допомогою графічних текстів (малюнків).

5. На основі широкого кола першоджерел обґрунтовано вплив видавничо-просвітницької діяльності Б. Грінченка на національно-культурне життя українців. Вважаючи книгу дієвим чинником національної свідомості й культури, він не тільки вивчав читацькі інтереси своїх учнів (дітей і дорослих), а й формував їх. В Олексіївці діяч виростив покоління українських читачів: виховав інтерес до книги, прищепив потребу самостійно поповнювати свої знання. Метою діяльності видавця було формування людини, згідно з високим моральним ідеалом освіченого, самосвідомого, внутрішньо цілісного українця, здатного та спраглого громадянської активності. Такими стали його учні, серед яких донька Настя, Х. Алчевська, родини Брускових, Величків, Ємченків, Познякових, Проведенків, Харченків та ін.

Отже, є всі підстави стверджувати: рукописні книги і журнали Б. Грінченка мають і сьогодні чималу вагу й соціальну значущість. Проведене

дослідження визначило подальші перспективи, серед яких вивчення культурологічного аспекту рукописних книг і журналів, рукописної спадщини діяча загалом та ін., що покликано дати глибше уявлення про видавничу діяльність Б. Грінченка й розвиток видавничого процесу в Україні в цілому.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковані основні результати дослідження

1. Одінцова М. Б. Д. Грінченко про становлення української преси / Майя Одінцова // Наукові записки Інституту журналістики. – Т. 19. – 2005. – С. 103–108.

2. Одінцова М. Борис Грінченко про журнал для дітей / Майя Одінцова // Наукові записки Інституту журналістики. – Т. 25. – 2006. – С. 147–152.

3. Одінцова М. Один із перших в Україні рукописних журналів для дошкільнят: нереалізований видавничий проект Бориса Грінченка / Майя Одінцова // Наукові записки Інституту журналістики. – Т. 37. – 2009. – С. 82–90.

4. Одінцова М. Вивчення психології читача як споживача книговидавничої продукції (за матеріалами Бориса Грінченка) / Майя Одінцова // Діалог: Медіа-студії. – 2011. – Вип. 13: Реклама та PR у сучасному світі. – С. 396–402.

5. Одінцова М. Шевченків «Кобзар»: нереалізований видавничий проект Бориса Грінченка / Майя Одінцова // Держава та регіони. Серія Соціальні комунікації. – 2012. – № 1. – С. 136–140.

6. Одинцова М. Борис Гринченко о книгах для малообразованного читателя / Майя Одинцова // Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки. – 2014. – № 1. – С. 386–388.

Опубліковані праці апробаційного характеру

7. Одінцова М. Буквар Бориса Грінченка «Настина читанка»: етнопсихологічні аспекти / Майя Одінцова // Zbior raportów naukowych. «Wpływ badań naukowych». Bydgoszcz. 2013. P. 6–8.

8. Maya, Odintsova. Boris Grinchenko's Handwritten Primer Nastyna Chytanka ("Nastya's Reader's Book"): the Functions of a Textbook // Applied Sciences in Europe: tendencies of contemporary development, proceedings of the 1st International scientific conference. ORT Publishing. Stuttgart. 2013. P. 22–23.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

9. Одінцова М. Невідомий рукописний журнал Бориса Грінченка / Майя Одінцова // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. – 2008. – Вип. 17. – С. 168–170.

10. Одінцова М. Дещо про причину конфлікту між Б. Д. Грінченком та Х. Д. Алчевською / Майя Одінцова // Творча спадщина Бориса Грінченка й українська національна ідея: матеріали Всеукраїнської наукової конференції до 145-ої річниці з дня народження Бориса Грінченка. – Луганськ : СПД Рєзнікова В. С., 2008. – С. 308–314.

11. Одінцова М. Просвітницька складова у видавничій діяльності Бориса Грінченка (на матеріалах дитячого рукописного журналу «Квітка») / Майя Одінцова // Поліграфія і видавнича справа. – 2009. – Вип. 1 (49). – С. 17–28.

12. Одінцова М. Дитячий часопис «Проліски» (1894 р.): історія створення та проблемно-тематичний контент / Майя Одінцова // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціальні комунікації. – 2012. – Вип. 4 (1027). – С. 133–137.

13. Одінцова М. «„Кобзар" Шевченків для дітей»: нереалізований видавничий проект Бориса Грінченка / Майя Одінцова // Український інформаційний простір: Науковий журнал Інституту журналістики і міжнародних відносин Київського національного університету культури і мистецтв / Гол. редактор М. С. Тимошик. – 2013. – № 1. – Ч. 1. – С. 128–134.

14. Одінцова М. «Байки й прибаютки Левка Боровиковського»: рукописний проект Бориса Грінченка / Майя Одінцова // Медіапростір: збірник наукових статей: матеріали Міжнародної наукової конференції. Тернопіль, 24–26 жовтня 2013 р. – Тернопіль : Терно-граф, 2013. – Ч. І. – С. 105–108.

АНОТАЦІЯ

Одінцова М. І. Рукописні книги і журнали Бориса Грінченка: редакційно-видавничий аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук із соціальних комунікацій зі спеціальності 27.00.05 – теорія та історія видавничої справи та редагування. – Київський національний університет культури і мистецтв Міністерства культури України, Київ, 2014.

У дисертації вперше проведено комплексне дослідження рукописних книг і журналів Б. Грінченка. Із 13-ти виявлених проаналізовано 10 ненадрукованих, при створенні яких він виступив як автор, редактор, видавець.

Проаналізовано особливості видавничої концепції Б. Грінченка за допомогою деталізації її складників: видавнича програма, буття книги в умовах заборон українського друку. Детально розглянуто редакторські та видавничі аспекти творення рукописних книг. Висвітлено змістові та структурні аспекти творення рукописних журналів. Обґрунтовується необхідність широкого використання досягнень, суджень та висновків Б. Грінченка у вітчизняних наукових дослідженнях з історії української видавничої справи.

Ключові слова: Борис Грінченко, українська видавнича справа, автор, редактор, видавець, рукописна книга, рукописний журнал.

АННОТАЦИЯ

Одинцова М. И. Рукописные книги и журналы Бориса Гринченко: редакционно-издательский аспект. – Рукопись.

Диссертация представлена на соискание ученой степени кандидата наук по социальным коммуникациям по специальности 27.00.05 – теория и история издательского дела и редактирования. – Киевский национальный университет культуры и искусств Министерства культуры Украины, Киев, 2014.

В диссертации впервые осуществлено комплексное исследование рукописных книг и журналов Б. Гринченко. Из 13-ти выявленных проанализированы 10 ненапечатанных, при создании которых Б. Гринченко выступил как автор, редактор, издатель. Впервые в научный оборот введен массив архивных источников, благодаря которым удалось установить аспекты создания издательских проектов и планов издателя, а также сформулировать особенности его редакторского и издательского мастерства. Выявленные книги и журналы – неисследованный пласт не только издательского наследия Б. Гринченко, но и развития издательского процесса в Украине в целом.

Изучены особенности издательской концепции Б. Гринченко с помощью детализации ее составляющих: издательская программа, книга в условиях запретов украинской печати. Издательская программа Б. Гринченко рассматривалась через изучение ее элементов: анализ книгоиздательского рынка, изучение контекста, в котором находился так называемый «народный читатель» – потребитель книгоиздательской продукции, разработка плана изданий, изучение читательских запросов и вкусов, формирование сети распространения. Исследованы предложенные Б. Гринченко направления по продвижению украинского печатного слова, сформулированные им обязательные составляющие литературы для детей и детской периодики, специфические особенности научно-популярной литературы.

Всесторонне рассмотрены история создания, типологические особенности, структура, тематическое наполнение рукописных книг Б. Гринченко. Проанализированы критерии отбора произведений для сборников: целевое назначение, гуманистическое содержание, воспитательный эффект, ценность и красота художественной формы, легкость авторского стиля, психологизм образов, соответствие художественных текстов возрастным особенностям читателя и его художественному опыту, наличие концептов патриотизма и этнопсихологических образов, выразительность интонаций, возможность визуализации художественного текста, максимально современное звучание произведения. Описаны материальная конструкция, формат книг, аппарат издания, шрифтовое и графическое оформление; изучены особенности работы над формой и культурой сказанного. Проведенный анализ позволил засвидетельствовать некоторые недостатки в композиционном построении и оформлении книг. Однако они не уменьшают значимости труда издателя.

Исследованы история создания рукописных журналов, их функциональное назначение, структура, контент. Представлена видо-типологическая характеристика. Рассмотрены составляющие художественно-технического оформления: обложка,

иллюстративный материал, размер шрифтов. Проанализированы специфические черты организации текстового материала, которые свидетельствуют о высокой культуре журнальных текстов: коммуникативный потенциал, сюжетность, интересность и значимость тем, стройность и логичность композиции, использование образов, простота и одновременно эстетичность языка, игровой компонент.

Определены составляющие индивидуальности журналов, иллюстрирующие профессионализм Гринченко-издателя: отбор литературно-художественных произведений, использование приемов популяризации изложения научного материала, средств адаптации научной информации и приемов оживления текста, внутреннее художественно-техническое оформление, наличие развлекательно-игрового компонента. На основе найденного в архиве письма Б. Гринченко и материалов отдельных журнальных рубрик раскрыта сущность организационной составляющей редакционной политики журналов, в частности работа с читателями.

Ключевые слова: Борис Гринченко, украинское издательское дело, автор, редактор, издатель, рукописная книга, рукописный журнал.

SUMMARY

Odintsova, M. Handwritten books and journals of Boris Grinchenko: editorial and publishing aspect. – Manuscript.

Thesis for the Scientific Degree of Candidate of Social Communications, Specialty 27.00.05 – Theory and History of Publishing and Editing. – Kyiv National University of Culture and Arts, Ministry of Culture of Ukraine, Kyiv, 2014.

For the first time, a comprehensive research of Grinchenko's unrealized publishing projects has been conducted. The author has analyzed 10 out of 13 unpublished journals and handwritten books compiled and edited by Boris Grinchenko.

The peculiarities of Grinchenko's publishing concepts are analyzed through specification of their elements: the revision of publishing program and the examination of a book's existence in the context of the Ukrainian print prohibition. Editorial and publishing aspects of handwritten books are covered in detail. Contents and structural elements are highlighted as well. The author also substantiates the necessity of wide application of Grinchenko's achievements, statements and conclusions in the field of national scholar studies on the history of Ukrainian publishing.

Key words: Boris Grinchenko, Ukrainian publishing, author, editor, publisher, handwritten book, handwritten journal.

Підп. до друку 22.05.2014. Формат 60x84 $^{1}/_{16}$. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Облік.-вид. арк. 0,9. Зам. 177. Тираж 100.

Видавець і виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.